

ALİ ŐIR NEVAYİ VE XVII. YÜZYIL AZERBAJCAN LİRİK ŞİİRİ

PaŐa KERİMOV

Özet

In the lyric poems of M. Fuzuli and in the poems of great Çağatay poet Ali Şir Nevai the features 17th century Azerbaijani lyric poetry can be seen. Azerbaijani poets of this period Rahmeti, Sadıki, Emani, Zafer, Saib, Kovsi, Mirza Saleh Tabrizi, Melik bey Avcı and others recognized Navai as an expert literary figure. Fuzuli's influence can be seen in 'Nazire's of these poets that they wrote to 'Navai' poems. With the effect of Navai, 17th century Azerbaijani poetry gained elements of Çağatay language.

Anahtar kelimeler: Çağatay edebiyatı, Ali Şir Nevâyî, gazel, nazire, rubai.

Ali Şir Nevâyî and Azerbaijani Lyric Poetry of the 17th Century

Abstract

Azerbaijani lyric poetry of the 17th century alongside with M. Fuzuli have also influenced by great Çağatay poet Ali Şir Nevâyî. Azerbaijan poets of this period Rahmetî, Sâdikî, Emânî, Zafer, Sâib, Kavsi, Mirza Salih Tebrizî, Melik Bey Avcı and others recognized Nevâyî as a leading literature figure. Nazires of these poets written to Nevâyî verses also contain Fuzuli's influence. Due to Nevâyî, 17th century Azerbaijani poetry gained elements of Chagatai language.

Key words: Chagatai literature, Ali Şir Nevâyî, gazel, nazire, rubai.

Timurlular zamanında Orta Asya’da gelişen Çağatay Edebiyatı’nın en büyük şahsiyeti Ali Şir Nevâyî (1441-1501), XVI. ve XVII. yüzyıllarda Azerbaycan şiirini önemli şekilde etkilemiştir. Şairin dilinin, o zamanlar bir hayli Türk halkları tarafından kolaylıkla anlaşılabilmesi, şiirlerindeki insanseverlik, derin anlam, yüksek sanat örneği onun eserlerinin geniş bir coğrafyada -tüm Türkistan’ın yanı sıra Azerbaycan, İran, Türkiye ve Hindistan’da- yayılmasına neden oldu. Bu devirde Türk şiirinde iki şair - Nevâyî ve Fuzulî- çok büyük etki ve nüfuz sahibi olmuştur. XVII. yüzyıl Azerbaycan şairi Melik Bey Avcı bir gazelinde basit bir şair olduğunu, döneminde en çok saygı sahibi olan şairlerden olmadığını mütevazı bir şekilde aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

*Ne Nevâyî, ne Fuzulî, ne Melik, ne Ademem,
Bende şaham Melik adlu, ne kenitü ne lakab*

Melik Bey Avcının bu beyti, XVII. yüzyılda Azerbaycan şiirinin gelişme yönünü ve bu dönemin edebî zevklerini çok güzel ifade etmektedir.

XVII. yüzyılda Nevâyî’nin Azerbaycan edebiyatına etkisi, Çağatayca sözlüklerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bunlardan, elyazması Tahran Devlet Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde muhafaza edilen Abdülcemil ibn Muhammed Rıza’nın 1669 yılında düzenlediği “Ferheng-i Türkî be-Farsî” sözlüğünü örnek olarak verebiliriz. Eser, Azerbaycan, Anadolu, Orta Asya ve Rusya’da yaşayan Türklerin kullandıkları sözlerin Farsça açıklamasını kapsayan 4 sözlükten oluşmaktadır. Abdülcemil, sözlüğün Çağatayca bölümünde, Ali Şir Nevâyî’nin diğer eserleriyle birlikte “Muhakemetü’l-Lügateyn” adlı eserinden de faydalanmıştır.

Prof. Cannet Nağıyeva, Fuzulî’den sonraki dönemde Nevâyî şiirlerinin, Azerbaycan edebiyatını Fuzulî vasıtasıyla veya Nevâyî’nin kendi eserlerini kullanmakla (11, s.163) etkilediğini ifade etmiştir (Nağıyeva 2001: 163). Edebiyat tarihinde Fuzulî’nin Nevâyî’nin bazı şiirlerinden etkilenecek gazeller yazdığı bellidir. Fuzulî’nin “görgeç”, “gönül”, “bahs”, “tut”, “teme”, “şem” redifli ve başka gazellerinin Nevâyî’ye cevap gibi yazıldığını ifade eden Prof. C. Nağıyeva, bu şiirlerde yalnız redif birliği değil, ruh birliği, hayata, gerçekliğe yaklaşım birliği bulunduğu kanısındadır. Fuzulî’nin, Nevâyî şiirlerine yazdığı nazirelerin bile özgün bir eser olduğunu söylemeliyiz. Fuzulî’nin kendisinden sonraki Azerbaycan şiirine etkisi XVII. yüzyılda yazılan, örneğin “görgeç” redifli gazellerin sadece Nevâyî’ye değil, Fuzulî’ye de nazire olarak yazılmasına neden olmuştur. Devrin Zafer, Sâib, Vâhid-i Kazvînî, Kavsi, Tasir-i Tebrîzî gibi şairleri, “görgeç” redifli gazellerini yazarken Fuzulî’nin gazellerini örnek olarak yazmışlardır.

XVI. yüzyılın ortalarında Tebriz’de doğan, Hindistan’a sefer ederek 1616 yılında orada vefat eden Rahmetî Tebrîzî’nin eserlerinde Nevâyî’nin etkisi

görülüyor. Tagi Avhadî “Arafatu’l-Aşıkîn ve Arasatu’l-Arifin” adlı tezkiresinde, onun Hindistan seferinden önce (1605 yılından önce) 7-8 bin beyitlik Divan’ını gördüğünü yazmışsa da, şairin şimdilik elimizde olan, Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsünde bulunan şiirleri 2050 beyit tutarındadır. Bu şiirlerin çoğu Farsça olup, sadece 25 gazel ve 1 rubaisi (129 beyit) Azerbaycan Türkçesindedir. Rahmetî’nin Türkçe şiirlerinde Nevâyî ve Fuzulî’nin etkisini görüyoruz. I. Şah Abbas döneminde (1587-1629) Hindistan’a iltica eden şair, bu memleketin edebî meclislerinde yüksek değerlendirilen Nevâyî şiirleri ile daha yakından tanışmak imkanını elde etmiştir.

Rahmetî’nin Çağatayca kelimeleri çok fazla kullandığı “İtler ilen subha dek her gece feryâd eylerem”, “Dehr esbâbına, ey dil, çok dahi etme heves”, “Benim yerim fenâ bahri vü Mecnun yeri sâhildür” mısraları ile başlayan gazellerinde Nevâyî ruhu daha fazla görülür (Bağirov 2006: 187-188-191).

Dönemin Azerbaycan şairi, aynı zamanda ressam, hattat, âlim, olan tezkireci Sadık Bey Sâdikî’nin (1533-1610) şiirleri, onun gerek Çağatayca’yı, gerekse de Azerî ve Osmanlı Türkçesini rahat kullanan bir şair olduğunu ortaya koymaktadır. Sâdikî’nin, Nevâyî’nin “Mecâlisü’n-Nefâyis” adlı tezkiresini örnek alarak Çağatayca yazdığı “Mecmau’l-Havass” adlı tezkiresi ile ilgili olarak Prof. Turhan Gencei şöyle yazıyor: “Siyasi hudutlar ve sülaleler arasındaki ihtilafları bir tarafa bırakarak, Türk dili ve edebiyatını bir bütün halinde ele almış ve Türk dilinin mevcut üç edebî şivesinin şairlerini tanıtarak eserlerinden örnekler vermiştir” (Gandjei 1071:20).

Şiirlerinde Nevâyî ve Fuzulî şiirlerinden etkilenen Sâdikî de bu büyük sanatçılar gibi geniş okuyucu kitlesinin sevgisini kazanan gazellere önem vermiştir. C. Nağıyeva, Sâdikî’nin Nevâyî’den etkilenmesi konusunda şöyle yazıyor: Onun “bulgay kâş ki”, “kâş ki”, “ettin”, “kalmadı”, “subh” ve başka gazelleri de yalnız redif bakımından değil, fikir, mazmun ve bedîî ifade vasıtalarını kullanma bakımından da Nevâyî ile birleşiyor” (Nağıyeva 2001: 162).

Nevâyî gibi ansiklopedik bilgi sahibi olan Sâdikî de yaratıcılığında toplumsal motiflere özel önem vermiş, dilinin sadeliğine çalışmıştır. Nevâyî’nin “bolmasun” redifli 7 beyitlik gazeline yazdığı naziresini okuduğumuzda Sâdik Beyin büyük Çağatay şairinin eserine çok dikkatle yaklaştığını, aynı zamanda, sadece nazire değil, özgün bir şiir yazdığını görüyoruz. Nevâyî’nin lirik kahramanının kalbi, sevgilisine en samimi duygularla doludur. Onun arzusu, gönül verdiği güzele hiçbir zarar değmemesi, bu dünya bahçesinde onsuz ilkbahar olmamasıdır. Şairin isteği sevgilisinin serv-kaddinin yalnız çeşme-yi hayvandan, dirilik suyundan gidilmesidir

Gam elidin, yâ Rab, ol kulga gubâre bolmasun,

Belki ansız dehr bâğıda bahâre bolmasun.

*Kaddinin serviga kim, bâg-ı letâfet nahlidür,
Çeşme-yi hayvânıdın özge cuybâre bolmasun.* (Navoiy 1959: 495).

Bu gazele, Sâdıkî'nin aynı remel bahrinde yazdığı 6 beyitlik cevapta güzele sevgi, sadakat duyguları daha fazla derecede lirik kahramanla alakalı şekilde anlatılmıştır

*Köze ol şâh yolıdın özge gubârî bolmasun,
Mendin özge kimsege andın güzârî bolmasun.*

*Gülşen-i kuyinde kim, serv-i gadi mivesidür,
Her taraf eşkimden özge cuybârî bolmasun.*
(XVII. asır Azerbaycan lirikası 2008: 52).

Sâdıkî'nin gazelinde müellifin ferdiyeti daha çok öne çekilmiştir. Onun isteği, kendisi dışında kimsenin sevgilisinin yolunun kenarında durmaması, fedakar aşğın gözlerine yalnız yarının ayaklarının tozlarının dolması, serv-kaddini yalnız onun göz yaşlarının sulaması. Nevâyî sevgilisinin serv-kaddinin çeşme-yi hayvân, dirilik suyu ile sulanmasını diliyorsa, Sâdık bey sevgilisinin serv-kaddinin onun göz yaşları ile gıdalanmasını istiyor.

Nevâyî “kâş ki” redifli, 8 beyitten ibaret gazelinde, ayrılık derdini çekmektense bin ıstırap çekmenin daha iyi olduğunu, aşk derdinden deliler gibi sahraya düştüğünü, bunun için de önceleri güzellerle arkadaşlıkta bulunduğundan pişman olduğunu söylüyor. Bir beyitte gurbette gariplerin acı çektiğini, gurbet sözünü dile getirmeyi bile istemediğini bildiren şair gazelin sonunda arzusuna, vuslata yetişmek için ömürden mühlet istediğini yazıyor

*Bolgay erdi yüz tümen, ming renc ü mihnet kâş ki,
Bolmagay erdi belâ vü derd-i furkat kâş ki*

*Hâsiyet çun tilberep sahrâga yüzlenmek emiş,
Tutmagay erding periler birle ülfet kâş ki.*

*Yüz garib ahvâl bî-keslikde her dem bar emiş,
Ötmegey erdi tilimge lafz-ı gurbet kâş ki.* (Navoiy 1959: 607).

Sâdıkî bu gazele yazdığı aynı remel bahrinde 6 beyitlik nazirede, büyük Çağatay şairine sevgi ve dikkatini, Çağataycayı iyi bildiğini göstermiş, kendi özgün fikirlerini söylemiş, bu lirik şiire toplumsal motif eklemiştir. Nevâyî ayrılığın dertten daha kötü olduğunu yazıyorsa, Sâdıkî “her şeyin sonu ayrılık olacaksa, önceden ülfet, sevgi olmasa daha iyidir” diyor. Nevâyî gurbetin çok ağır bir dert olduğundan bahsediyorsa, Sâdık Bey “eğer vatan evlatları insanın değerini bilmiyorlarsa, gurbet bundan daha iyidir” diyor. Devrinin adaletsizliklerinden, kendisine karşı olan haksızlıklardan şikayet eden böyle mısralar Sâdıkî'nin şiirlerinde az değildir. Sadık Bey gibi çok yönlü yetenek

sahibi bir şahsın, ansiklopedik bilgiler sahibinin “böyle vatandansa gurbet daha iyidir” demesi, tabii ki, mevcut kuruluşa, devre karşı ciddi ithamdır

*Bilmes ermişler kişi kadrin vatan ebnâsı çün,
Tutgay erdi dâmenimni hâk-i gurbet kâş ki.
(XVII. asır Azerbaycan lirikası, 2008: 52):*

Çağatay edebiyatının, ilk önce Nevâyî'nin etkisi altında eserler yazan Muhammed Emânî'nin birçok şiirinde Çağatay dili unsurlarını görüyoruz. XVI.-XVII. yüzyıllarda yaşamış olan Emânî (1536-?) Safevî ordusunda komutanlık yapmış, Yezd vilayetinin valisi olmuş, şiirlerinde iftiharla kendisini “Kızıılbaş” olarak adlandırmıştır. Nevâyî'nin “bar”, “bolupdur”, “sensiz”, “lafz” ve başka redifli gazellerine yazdığı nazirelerde Emânî'nin Nevâyî yaratıcılığını ne kadar yüksek değerlendirdiğini görüyoruz.

M. Emânî'nin
*Ol perîveş kim, kad-i ra'nâ, ruh-ı zîbâsı bar,
Gönlüm ile aşkının yüz nâz u istiğnâsı bar (Emânî 1983: 39).*

matla'lı gazeli A. Nevâyî'nin

*Ol ki, yüz men dek cihânda vâle vü şeydâsı bar,
Neçe kim, bardur niyâzım nâz u istiğnâsı bar (Navoiy 1959: 209).*

beyti ile başlayan şiirine nazir edilmiştir.

Remel bahrinde yazılan bu lirik gazellerin her ikisinde de aşkının yolunda her bir fedakarlığa hazır olan âşık sureti yaratılmıştır. Nevâyî'nin lirik kahramanı, sevgilisine kavuşmak için canını bile kurban vermeye hazırdır. O, güzelin kapısının itlerini bile gönlüne misafir biliyor.

*İtlerin bolmuş Nevâyî köngli uçun mihmân,
Bu keçe ol kuy ara kör kim, aceb gavgâsı bar. (Navoiy1959:209).*

Emânî bir âşık gibi durumunun tuhaflığından söz eder: Onun aşkını ne bildirmeye, ızhar etmeye, ne de saklamaya takatı, imkanı vardır. Şair güzel, perî-sima bir sevgilisi olduğu için kendisini iki alemde de mutlu sayıyor.

*Turfe hâletdür, refîka, aşk istilâsı kim,
Gönlümün ni tâkat-ı ızhâr u ni ihfâsı bar.*

*Bu saâdet ikki âlemde, Emânî'ge yeter
Kim, anın dik dil-rübâ şuh-ı perî-likâsı bar. (Emânî 1983: 209).*

Emânî, Nevâyî'nin “lafz” redifli 7 beyitlik gazeline yazdığı aynı hacimli, aynı remel bahrindeki nazirede, Nevâyî şiirinin mazmununa da sadık kalmıştır. Nevâyî'nin sözden, onun insan hayatındaki rolünden, dolayısıyla bedîî sözün, şiirin, edebiyatın rolünden bahseden şiiri ilk önce lirik şiir gibi

sesleniyor. Güzelin dudaklarından çıkan sözleri şair, her tarafa saçılan can gibi değerlendiriyor.

*Rişte dikkatdür kelâmingda dür-i şahvâr lafz,
Riştega dürler çekersen çun tapar tekrâr lafz.*

*La 'l-i-canbahşing erür guyâ ki ruhullâh kim,
Saçılır cân her taraf kılğan sayı ızhâr lafz.* (Navoiy 1959: 303).

Nevâyî gibi Emânî de güzelin dudaklarından çıkan lafzı, sözü şahlara layık inci gibi adlandırıyor, onun dilinden duyulan sözün mucizeli özelliklerinden konuşuyor.

*Leblerinden kılsang ızhar, ey büt-i ayyâr, lafz,
Cânımın guşige olur lü 'lü-yi şahvâr lafz.*

*Zâhir eyler muciz-i İsî-yi Meryem bi-gümân,
Eylese vakt-i tekellüm ger tilin tekrâr lafz.* (Emânî 1983: 97) .

Nevâyî'nin, garibin gurbetteki durumunu anlatan bir rubaisi, okuyucular tarafından çok sevilmiş, değişik el yazmalarda yer almıştır.

*Gurbetde garîb şâdmân bolmas emiş,
El anga şefik ü mihribân bolmas emiş.*

*Altun kafes içre ger kızıl gül bitse,
Bülbülga tiken tek âşiyân bolmas emiş* (Navoiy 1959: 754).

Bu şiir, Fuzulî'nin Tebriz'de basılan kitaplarından birisine dahil edilmiş, H. Araslı da 1958 yılında Fuzulî eserlerinin 1. cildini tertiplerken rubainin Azerbaycan Türkçesine uyarlanmış şeklini kitabın ekinde vermiştir. Emânî'nin bir rubaisinde gurbet söz konusu olmasa da, burada Nevâyî'nin sözü geçen rubaisinin etkisini görüyoruz.

*Hîç kimse cihânda kâmrân bolmas imiş
Kim, âhir-i ömr bagrı kan bolmas imiş.*

*Ahvâl bu yanglıg oldugîçün, ey dil,
Ariflere meyl-i hânemân bolmas imiş.* (Emani 1983: 258).

Şair rubainin başında “dünyada kâmrân olmanın, arzuya varmanın imkansızlığını bilenlerin ömrünün sonunda pişman olmadıklarını” belirtiyor. Bunu bildiklerinden ki, “arifler meyl-i hânemân olmuyorlar, evlerine sığmıyorlar”. Nevâyî'nin rubaisi garibin gurbetteki durumunu anlatıyor, Emânî'nin şiiri ise ariflerin sefere çıkma nedenlerinden bahs ediyor.

Hakkında çok az bilgimiz olan XVII. yüzyıl Azerbaycan şairi Mövci Aharî, Nevâyî'nin sözü geçen rubaisine cevap olarak aynı hezec bahrini, aynı redif ve kafiyeyi kullanarak gazel yazmıştır.

*Bîmâr-ı gam-ı aşka devâ olmaz imiş,
Bu derd merizine şifâ olmaz imiş.*

(XVII. asır Azerbaycan lirikası 2008: 257)

beyti ile başlayan gazelinde şair “aşk derdine düşenlerin iyileşmesinin imkansız olduğundan, güzellerin aşıklara karşı kayıtsızlığından, hicran gecesinin bitmez tükenmezliğinden” şikayet ediyor.

“Zafer” tahallüsü ile şiirler yazmış olan Murtazakulu Han Şamlu yaklaşık olarak 1591 yılında doğmuş, Safevî hükümdarlarından Şah Sefî (1629-1642) ve İkinci Şah Abbas (1642-1666) döneminde yüksek görevlerde bulunmuş, sarayda eşikağasıbaşı, divanbeyi, gorçibaşı, Kerman valisi, Seyh Safiyyüddin türbesinin mütevellisi olmuştur. Kendisinin belirttiği gibi yüz bin beyte yakın Farsça şiirleri vardır. 1669 yılında Azerbaycan Türkçesinde küçük bir “Divan” tamamlamıştır. Onun Türkçe şiirlerinde Ali Şir Nevâyî, Şah İsmail Hatayî ve M. Fuzulî'nin etkisi görülmektedir.

Zafer'in Türkçe “Divan”ının dibacesi, neredeyse Nevâyî “Divan”ının dibacesinin aynısıdır. Nevâyî dibacesinde, insanı diğer yaratıklardan üstün tutarak ona nutuk, konuşma, şiir yazma yeteneği veren Yaradan'a şükranlar ediyor: “*Şükr ve sipâs ol Kâdir'ga kim, çün âdem âsâyışgâhıdın vücud ârâyışı âgâhlarığa cilve verdi. İnsânı sâir mahlukâtın nutk şerefi bile mümtâz kıldı.*

Rubai

*“Ol kim, çü cihân hilkatın âğâz etti,
Sun'ı-kilkini nakş-perdâz etti.*

İnsân haylın nutk ile mümtâz etti,

Nutk ehlini nazm ile serefrâz etti” (Navoiy 1959:7)

Zafer, “Divan”ının dibacesinde, bazı söz ve ifadeleri değiştirirse de, metni Azerbaycan Türkçesine çevrildiğinde, onun Nevâyî'den etkilendiği açıkça görülür: “*Şükr ü sipâs-ı nâmütenâhî ol Kâdir-i biçuna kim, çün âdem âsâyışgâhıdın vücud ârâyışı âgehlerine cilve verib insânı sâir mahlukâtın bergüzide edib nutk-ı şerifine mümtâz kıldı”.*

Rubai

“Ol kim cihân hilkatın âğâz etti,

Sun'ını kilkle nakş-perdâz etti.

İnsânı kamu nutk ile mümtâz etti,

Nutk ehlini nazm ile serefrâz etti”. (Şamlu 2006: 17)

Nevâyî'nin fani dünyaya kayıtsız kalmayı, dünyevî işlere göre hareket etmemeyi, künc-i kanâatta, kanâatkarlıkta yaşayarak dünyadan el çekmeyi tavsiye eden “gerek” redifli kıt'ası da Zafer'in dikkatini çekmiştir. O, Nevâyî'nin

*Vech-i maâş uçun kişi kim, dise fikr itey,
Kismet rızâsıdın anga begânelik kirek* (Navoiy,1959:723)

matla'lı 9 beyitlik şiirine 3 beyitten ibaret bir nazire yazmıştır

*Vech-i maâş için gönül aralı fikr eder,
Bilmez ki, dehr-i fânîye bigânelik gerek.*

*Künc-i kanâat erçi irür pâdşâhlık,
Dünyâdan el götürmege merdânelik gerek.*

*Dîvânedir ol kim ki, eder ona itibâr,
Miskin Zafer gibi buna ferzânelik gerek.* (Şamlu 2006: 68)

XVII. yüzyılın en ünlü Azerbaycan şairlerinden biri olan Sâib-i Tebrîzî'nin (1601-1676) elimizde olan edebî mirasının ekseriyeti, 120.000 beyti Farsçadır. Onun Azerbaycan Türkçesinde yazdığı şiirlerinden 18'i elimizdedir.

Sâib'in Türkçe şiirleri Fuzulî'nin gazellerine nazire olsa da, şair, burada mevcut şekiller dahilinde yeni manalar ortaya koymaya muvaffak olmuştur. Onun “görgeç” redifli gazeli, Fuzulî'nin aynı redifli gazeline nazire olsa da, bilindiği gibi, Fuzulî de şiirini yazarken Nevâyî'nin aynı redifli gazeline örnek almıştır. Redif sözünün Çağataycada olduğu gibi “görgeç” olması, bunu bir daha ispatlıyor. Fakat Fuzulî'nin “görgeç” redifli iki gazeliinden hiçbiri, Nevâyî'nin “*Köngüller nâlesi zülfiing kemândın nâgehân körgeç*” (Navoiy 1959: 114) mısrası ile başlayan, aynı redifli gazeline nazire sayılamaz. Çünkü, vezin ve kafiye farklıdır.

Sâib, bazı Türkçe gazellerini doğrudan Nevâyî gazellerine cevap olarak yazmıştır. Onun 8 beyitlik, “bar” redifli, remel bahrinde yazdığı gazeli Nevâyî'nin aynı redifli, aynı bahirde 9 beyitlik gazeline naziredir. Her iki şiirin birinci beyitlerinde kafiye aynı, mazmun yakındır. Nevâyî, sevgilisinden ayrı düşmüş aşğın, imkanı oldukça bütün gücü ile aşkı yolunda yanmasından bahsediyor. Sevgilisini İsa'ya benzeten şair, onun nefesinin ölüyü diriltme kudretini methediyor

*Bardı ol kim, sendin ayrılğay köngül tâ cânu bar,
Cevringe köydüm köngül, kil ança kim, imkânı bar.*

*Ey Mesihim, men katil-i ışk-men, tirgüz meni.
Bir nefes, dedim, kabul et kim, nefesing cânu bar.* (Navoiy 1960: 197)

Sâib de aşıkların imkanı, güçleri yettiği kadar güzelin yolunda canından geçtiğini söylüyor. Nevâyî sevgilisinin nefesini, hayat bahşeden İsa'nın nefesine benzetiyorsa, Sâib güzelin yüzünden akan teri çeşme-yi hayvan, dirilik suyu olarak adlandırıyor

*Gül gibi her kim ki, gülzâr içre nakd-i cânı bar,
Sey eder döksün senin yolunda tâ imkânı bar...*

*İçmemiş cân bahşlar nezzâreden uşşâklara,
Terlü ruhsârın acâib çeşme-yi hayvânı bar.
(XVII. asır Azerbaycan lirikası 2008: 159)*

Ünlü Azerbaycan şairi Kavî Tebrîzî XVII. yüzyılda Azerbaycan Türkçesinde yazılan en büyük hacimli Divan'ın (4700 beyit) yazarıdır. Kavî'nin eserlerini okudukça onun Türk dilinin gelişmesi ve yayılması alanında bilinçli bir çalışma yaptığını görüyoruz. Büyük üstadları Nevâyî ve Fuzulî'nin ardınca Kavî de Türk dili karşısındaki sorumluluğunu anlıyor ve Türkçe şiirleri ile bütün dünyayı fethedeceğini söylüyor.

*Etmek için Türk nazmîle musahhar âlemi,
Taptılar erbâb-ı ma'nî bilmenem handan meni. (Tabrizi 2005: 365).*

Kavî, Nevâyî, Fuzulî, Vâhid Kazvînî, Sâhir ve başka şairlerin gazellerine yazdığı nazirelerin çoğunda bu şairlerin eserlerinden birer mısra örnek vererek onların adlarını anmıştır. En çok Fuzulî'nin şiirlerine cevap yazan şairin, Ali Şir Nevâyî'nin gazellerine de nazireleri vardır. Kavî'nin

*Biz kimiz? – Kuyinde yârin bir bölük âvâreler,
Hastalar, sergeşteler, bîtâblar, biçâreler (Tabrizi 2005: 138)*

matlı 8 beyitlik gazeli Nevâyî'nin

*Ne aceb, her yan meni Mecnûn başıda yaralar,
Bas ki, yağdı üstiga etfâl elidin hârâlar (Navoiy 1960: 181)*

matlı, 7 beyitlik, aynı remel bahrinde yazdığı gazeline naziredir. Birinci beyitten de görüldüğü gibi, Kavî Tebrîzî hatta Nevâyî'ye naziresinde bile Fuzulî etkisinden kendisini alamamış, büyük şairin terci-i bend'inin başlangıcındaki

*Men kimem? – Bir bîkes ü biçâre vü bîhânumân,
Tâliim âşufte, ikbâlîm nigûn, bahtum yaman (Fuzulî 1958: 349)*

beytinin şeklini kullanmıştır.

*Nevâyî gazelinin
Arızîng etrâfîda güldür körüngen, ey perî,
Yâ kamer devride saf tertîb durur seyyâreler (Navoiy 1960: 181)*

beytinde güzelin yüzünün, yanağının etrafındaki çiçeklerle ay etrafındaki yıldızları mukayese ediyor. Nevâî'ye yazdığı cevabın aynı kafiyeli beytinde Kavî, onun ah u nale oklarından göklerin delik-delik olduğundan, insanların yanlışlıkla bunları gezegen ve yıldızlar diye adlandırdıklarını belirtir

*Ah u nâlem nâvekinden göz-göz olmuştur felek,
Kim, diyer halk onlara sâbitler ü seyyâreler.* (Tabrizi 2005: 133)

Bu beyitte Kavî de Nevâî gibi hüsn-i ta'lil sanatını uğurla kullanmıştır. Harfî anlamı “esaslandırmanın güzelliği” demek olan hüsn-i ta'lil sanatı kullanırken bir alamet ve ya nitelik başka bir alamet ve ya niteliğin ortaya çıkmasına neden olur, sonuçta iki kat tasvir kendini gösteriyor. Burada da şairin ah u nalesinin gökleri delik deşik etmesi, insanların bunları gök cismi sanması ile sonuçlanıyor. Kavî'nin bu beytinde de

*“Değil bihude ger yagsa felekden başıma taşlar,
Binâsı tîşe-yi âhımla virân etdigimendir”* (Fuzulî 1958: 122)

sözleri ile göklerin binasını ahi ile viran ettiğini, bunun için de göklerden başına taşlar yağdığını söyleyen Fuzulî'nin etkisini görmemek imkansızdır.

Geniş bilgilere, yüksek bedii zevke sahip Kavî Tebrîzî, Nevâî'nin en güzel, aynı zamanda kendi yaratıcılık üslubuna uygun gelen gazellerini seçerek, onlara nazire yazmıştır. Kavî'nin 10 beyitlik, “göz” redifli gazeli, Nevâî'nin aynı redifli, aynı remel bahrinde yazdığı 9 beyitlik gazeline naziredir.

Naziresinde Nevâî'nin gazelinden “*Sürme gûn tünlerde hicrân şâmı tut bîdâr kôz*” mısrasını örnek getiren, bundan önceki mısradaki üstada saygıyla “*Bu hemân ranâ gazeldir kim, Nevâî söylemiş*” diyen Kavî, şiirinin diğer beytinde büyük Çağatay şairinin “*sürme gibi karanlık gecelerde hicran şamını ayık tut, sönmeğe koyma*” demek olan sözü geçen mısradaki fikrini daha sade, Azerbaycan okuyucusu için daha anlaşılır şekilde ifade ederek aynı zamanda da hüsn-i talil sanatını kullanıyor

*Bir işâretdir sipehrin sâbit ü seyyârı kim,
Şâmlar, Kavî, gerekdir subhadın bîdâr göz.* (Tabrizi 2005: 181)

Burada, göklerde parlayan gezegen ve yıldızlar, mumların sabaha dek uyanık kalmalarına işaret ediyorlar.

Kaynaklar, XVII. yüzyılda yaşamış başka Azerbaycan şairlerinin de Ali Şir Nevâî sanatından etkilendiğini göstermektedir. Örneğin, Velikulu Bey Şamlu “*Kıyasu'l-Hakanî*” adlı tezkiresinde Mirza Salih Tebrîzî hakkında “*O, bazen Fuzulî tabiatlıdır ve Nevâî kelamının ardınca gidiyor*” (Şamlu 1374: 79) söylüyor. Bu devrin Azerbaycan şairlerinden Melik Bey Avcı'nın eserlerini yayınlayan Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, onun “*Şah İsmail Hatayî gibi Çağatay edebiyat ve dilinin etkisi altında kalarak Çağatay dilinin gramerini taklit*

etmesinden” bahseder. (Caferoğlu 1993: 8) Fakat elde olan bilgilerin azlığı bu şairlerin Nevâyî yaratıcılığının hangi taraflarından, niteliklerinden yararlandığı konusunda daha detaylı konuşmayı imkansız kılıyor.

Kaynakça

- BAĞIROV, Ekrem, (2006). *Rahmeti Tabrizi ve Onun Divanı*, Bakı, Nurlan.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1993). “XVII. asırda Azeri şairi Melik bey Avcı”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi Tetkikleri*, III. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.
- EMANİ, (1983). *Eserleri*, Bakı, Yazıçı.
- Ferheng-i Türki be-Farsi*, Şifre: 8336, Tahran Devlet Üniversitesi Merkez Kütüphanesi.
- FUZULÎ, Muhammed, (1958). *Eserleri*, 1. cilt. Bakı, Azerbaycan SSR EA Neşriyatı.
- GANDJEİ T, (1071). “*Sadıkî-i Afşar’ın Türkçe Şiirleri*” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- NAĞİYEVA, Cennet, (2001). *Azerbaycanda Nevâyî*, Bakı, Tural-E Neşriyat-Poliqrafya Merkezi.
- NAVAİY, Alişer, (1959). *Hazainü'l-Maaniy, I.cilt, Garaibu's-Sıgar*, Taşkent, Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası Neşriyeti.
- NAVAİY, Alişer, (1960). *Hazainü'l-Maaniy, III.cilt, Badayiu'l-Vasat*, Taşkent, Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası Neşriyeti.
- XVII. Asır Azerbaycan Lirikası (antoloji)*, (2008). Bakı, Nurlan.
- ŞAMLU, Murtazakulu Han, (2006). *Divan*, Bakı, Nurlan.
- TEBRİZİ, Kavsi, (2005). *Divan*, Bakı, Nurlan.
- VELİKULU bin Davutkulu Şamlu, (1374). *Kıyasu'l-Hakani*, Celd-i Dövvom, Tahran.